

Pannonhalma története, történelmi múltja

A mai Pannonhalma kezdetei eltérnek a környékbeli településektől, ugyanakkor szorosan kapcsolódnak a korábban itt létesült szálláshelyekhez, bevezetőként érdemes hát legalább futólag visszatekintünk ezekre is. A róluk való ismereteink részben a **régészek** munkájára, részben a **nyelvészek** tájékozódására támaszkodnak.

Ezek szerint a völgyben folyó patak - és talán a partmenti lakott hely - első fennmaradt neve egy **kelta/illír** alakzatra megy vissza. Ennél több és konkrétabb nyoma maradt a határ különböző pontjain az egykori római életnek: 3 feltárt sír, egy feltárt és 2-3 feltételezett villának, mint gazdasági egységnek a romjai. **Rangos áldozati sírlelet** tanúskodik a **hunok** itt tartózkodásáról, egy nagy temető pedig az **avarok 7-8. századi** megtelepedéséről. Már a magyar korból ismert három helynév vall arról, hogy a szlávok is megjelennek a tájon, vall az (avar)-szláv-magyar együttéléstről; kettejük eredete igazolhatóan, egyiküké valószínűsíthetően visszanyúlik a honfoglalás előtti időre. Köztük legnevezetesebb az, amelyik az **Arnulf király** és **Szvatopluk fejedelem** találkozását megörökítő **Fuldai Évkönyvekben** szerepel. A kimondott településneveken túl víznév és területnevek is gazdagítják ennek a kornak az ismeretét, és minden eddigi adalékkal együtt tanúsítják, hogy a **nagyközség** egykori területe a **tájegység központja** volt.

Ezt követően az államalapításig tartó idő fejleményei már egyedi és különös szerepet osztanak Pannonhalmának: **Árpád** a kolostorhegyről gyönyörködik a táj szépségében (Anonymus), **Géza fejedelem** udvarházat tart a Pán(d)zsa felső folyásánál, **Szent István** pedig az apátság körüli földeket a rajtuk élő szolgálonépekkel átengedi a maga alapította kolostornak. **Gizella királynéval** és fiával, **Imrével** tartózkodási helyül is használja a szerzetesházat és környékét, sőt a királyi jog gyakorlásaként **pénzt is veret** ezen a helyen. Ami a település további történetét illeti, innentől már az írásokból tudunk róla. Igaz, a tatárjárás előtt szinte csak a nevével találkozunk, [1093. k.: "*Primum pfaedium est Pannonia ubi monasterinum situm est*" *Plt. Capsa 2.A.*] egyéb viszonyai ritkán bukkannak föl, az itt élő népesség pedig ráadásul későn, 1240 körül jelenik meg bennük. Az ekkor összeírt 68 háznép állapota még mindig a szolgaság, dolga pedig főleg a szőlőművelés: az akkorra már szembetűnő társadalmi változások elkerülik ezt a réteget. Ennek oka lehet többek között, hogy kicsi és szántás-vetésre alkalmatlan a határ, így nincs telkes gazdálkodás: birtokos és tulajdonnal nem rendelkező csak úr- és szolgaként élhet együtt.

Ez teheti érthetővé azt is, hogy a helység minősítése **Szent László** összeíró levelében éppúgy csak **prédium** ('birtok'), mint 150 évvel később **Albeus jegyzőnél**. [1237-40: "*In predio Olsue bec sunt nomina vinitorum...*" *Plt. Fasc. 68.Nr. 8.*] A közbülső másfél századbéli említések kettős néven történnek: olvasunk **Szabáriá**-ról is meg **Pannóniá**-ról is. Ez utalhat két szomszédos telepre éppúgy, mint egyetlen kettős településre, és a nevek is lehetnek ugyanazon jelentéstartalmú megnevezés két különböző nyelvű alakjai: a valamikori, de még mindig érvényes **Szabária**

részben átadhatta helyét a szláv megfelelőnek: párhuzamosan használhatták őket, mígnem a ma nem ismert szláv alakot az írásos kor latinosíthatta. Az őket váltó magyar név, az **Alsok** - korrelációban a később felbukkanó **Felsok**-kal, mint településrész - csak 13. századi adat, és még mindig csak birtoknév; majd száz év elmúltával (1334) mint igazi falunév ad hírt egy itt lévő villáról. Megjegyezhető, hogy a fenti hármasság elnevezés összefügghet a település helyének megváltozásaival: a házak mind közelebb húzódnak a kolostorhoz.

A megkésett fejlődéshez lökést sajátos módon a tatárjárás ad. Utána ugyanis várjelleggel ölt a monostor, amitől a hely **váras** hely, az **1271**-ben kapott jog nyomán pedig **vásáros hely** lesz (a jogot a király 1334-ben erősíti meg). A 14-15. századi gazdasági és társadalmi változások kijelölik, kimunkálják az új, más minőséget létrehozó irányt. Ennek háttérében olyan jelenségek állnak, mint a földesúr - apátok és kormányzók sora - nagyarányú birtokkoncentrációja, a majorsági gazdálkodás kezdetei, a lakosság földuzzadása - hihetően a környező aprófalvak rovására is -, új ipari és kereskedelmi jogok: felsoki vásár (1453), apátsági jogként a sószállítás és -árusítás, malmok állítása. A változások eredménye, egyben jele is, hogy **1350** után új név: a kolostor templomának védőszentjéről, **Szentmárton** (1353: *Villa Zentmartun* [Phlt. XXI. X.]) kezd lenni az uradalom központjának az azonosítója, illetve hogy **1452-ben** már **mezővárosi** titulussal illetik a települést:

"ad oppidum Sti Martni (Phlt. Capsa 68. V)"

A fejlettebb közösséggé szerveződést jelzi az is, hogy **1338-tól** immár külön **alsoki** templom és plébános is szolgálja a híveket. (Pannóniai, ill. szabáriai eklézsiáról egészen korán, a 12. században is tudósítanak a pápai iratok). A település a középkor végére ér el fejlődésének első csúcsára: az 1531.-i összeírás alapján 52 portájával - ez a megyebelieknek 10 %-a - Győr vármegye második legnagyobb lélekszámú lakott helye, a megyei két **oppidum** nagyobbika. A lakosság zöme ugyan földműves, de sokan állnak az uradalom és a vár szolgálatában, mint ispánok, tisztek, várszolgák, ill. iparosok vagy kereskedők.

Mohács után a vár **helyőrséget** kap, **1540-től** a török kiűzéséig a **végvári rendszer** láncszemeként szerepel, mint **Győr elővára**. A lakosság először 1532-ben találkozik először föltehetően fölkészületlenül - az ellenséggel, amikor is Kőszeg ostroma után a portyázók "sok népet hajtanak rabságra" (Verancsics Antal). A vár a továbbiakban is inkább veszedelmet, semmint menedéket jelentett: ritkán tudta megmenteni a várost a rablásoktól, sarcolásoktól, elhurcolásoktól és pusztításoktól. A lakosság, ha tehette, elmenekült, elszökött urától, időnként majdnem vagy teljesen pusztán maradt a település. (1536-ra már 1/3-nál is kevesebb a porta, 1553-ban mindössze kettőről tudunk; 1568-ban, Szigetvár után pedig, majd 1683-ban, a török utolsó felvonulása, nyomán egészen lakatlan.). Menekülésről szólnak a beszámolók 1594-re vonatkozóan, amikor elesik a vár, és 1641-ben is az elviselhetetlen adók miatt. Utóbbiak akkor súlyosbodnak, amikor a lakosság a nyugalom áraként meghódol a töröknek - rövid időre 1543-ban, majd 1569-ben, és 1609 után egészen a felszabadulásig tartóan -, mert hiszen ezekben a szakaszokban kettős és folyton felejtett adóztatás folyik.

A földönfutóvá lettek egy része visszatér (1569-ben, 1598-ban, 1606 és 1665, valamint 1683 után, és újjak is jönnek a főapátok kedvezményt nyújtó felhívására.

Ezek a jövevények eleinte kizárólag magyarok, de **1689**-ben már **német** családok is megtelepednek a városban (*Német utca*).

50 évre (1585-1638) maguk a bencések is elhagyják Pannonhalmát, de a főapáti címnek ezalatt is mindig van viselője. Ennek köszönhető, hogy a katonai igazgatás nem számolhatta föl a város önkormányzatát.

A **török 1594-től 1597-ig**, rövid időre pedig **1602**-ben és **1606**-ban volt a vár ura, ettől függetlenül a települést a hódoltság ideje alatt mindig a fehérvári szandzsáksághoz tartozónak tekintette. A **várban** különben változóan **50-200 főnyi** gyalogos és huszár szolgált. Ezek a nyugalmasabb szakaszokban afféle katonaparasztként éltek életüket. Számukra a **végvári szolgálat 1683**-mal be is fejeződött, maga az erősség azonban még szerepet játszott a kuruc-labanc csatározások idején is.

Igaz, alaposan megrongálva, mert a török az utolsó invázió idején felrobbantja, a várost pedig templomostul, házastul még egyszer elpusztítja, mert útját merte állni, ill. útjába esett a Bécs ellen vonuló seregnek. Pedig előtte, a század második felében az élet már kezdett úrrá lenni a pusztuláson. Az ilyen remény és szándék ugyan mindig élt a lakosságban - ezt jelzi már az apátság és a jobbágyság korábbi, **1593-as urbáriuma** is -, de **fejlődésről** csak **1650** után beszélhetünk. Ekkor a földesúr **új majort** kezd építeni, és a környék iparosait is megszervezve **sorra alakulnak a céhek** (szabó, csizmadia, takács, mészáros, legkésőbb pedig a varga 1681-ben. (Ekkor hagyja jóvá a király a Győr-kerületi vargák, köztük a szentmártoni és a környékbeli falvak vargáinak céhszabályát.) Ugyanekkor vallásos egyesület is alakul: **rendezi sorait az egyház**, amelyben majd **1689-től** - amikor a környéken katolikus papot még nem látni **anyakönyvezés** is folyik.

Fontos fejlemény, hogy közben formálódik a helység gazdatársadalma is.

A 18. századra várt a feladat, hogy most már visszaesések nélkül munkálja a fejlődést, feledtesse az anyagi veszteségeket, begyógyítsa a lelki sérüléseket. mert üszkös romokból kellett felépíteni a várost, művelésbe kellett fogni az elvadult mezőt, a szőlők újjáépítésével - ahogy ekkor mondták - fölvirágoztatni a mezőgazdasági kultúrát. Mindezt a **4-500** lakosból kiállítható **80-100** emberrel lehetett/kellett elkezdeni. A folytatást a természetes szaporodásból valamint a honi és külföldi **telepesekből** összetevődő többszörös munkaerő vállalta. (A beköltözők meghatározó rétegei a **Felvidékről**, a **cseh-morva** területekről, **Bajorországból** és **Alsó-Ausztriából** érkeztek, a város lélekszáma pedig velük együtt **II. József idejére 2600 fölé nő.**) **Szentmárton-Pannonhalmát** a török időkig félkörben aprófalvak övezték: **Kisfalva, Szentlőrinc, Kisécs, Ilak**. Ezek mindegyike elpusztult, és mivel nem sikerült őket újraterlepedni, határuk - a közös földbirtokos okán - beolvadt a város határába. De mivel ez önmagában nem oldotta meg a földek visszahódítását, az uraság, legeltetésre szántóföldi hasznosításra bérbe adta őket. Helybelieknek is, szomszéd falubelieknek is. A lélekszám növekedésével azonban kevésnek bizonyult a föld, benne a telki állomány, és ekkor bozótosok, erdők, legelők, sokszor szőlők irtásával jutottak területhez a rászorulóknak. A kedvezőtlen körülményekre ad rálátást az **1768-as urbárium**:

'**71 gazda** osztozik a kerekítve **19 egész telken**, és mellettük **348** házas vagy házatlan zsellér él más jogállású földből vagy a munkaerejéből. A gazdák zöme a

Városban lakik, a zsellérek pedig a Váralján, a Pincszeren, a Sós-dombon, a Tabánban és a Hegyben találjuk. A szőlőbirtokosok között sok az extráneus, a külsős, nevüket máig őrzik a dűlőnevek. (Az első **hegyközségi törvény 1712**-ben kelt, ez szabályozza a szőlőültetvények, azok művelésének rendjét.)

Közben az uraság fölfejleszti majorsági gazdaságát, ezt jelzik a század eleji építkezések: pincék, magtár, kasznárlak; ugyanakkor az ipar fölzárkózását mutatja a **sörház**, a **téglaégető**, a néhány **malom**, továbbá az **új céhek** alakulása (kovács, bográn), ezek igyekeznek koordinálni a sokoróaljai szervezeteket is. 1723-mal kezdődően a vásárokat a kolostor kapuja elől a városba teszik át. **1715**-től indul az **iskolaszerű oktatás**, és később ebben a városban kap helyet az **1606** után **Pusztai járásnak** nevezett terület **főszolgabírósága**. 1724-ben az idetelepült tóthegyi hívők számára fölépül a **Boldogasszony-kápolna**, a német és tót vallásos egyesületek hitbuzgalmi céljaira pedig két kisebb kápolna, és ugyancsak ekkortájt, **1734**-ben a **Tarisznyavár** dombján újjáépül a városi **Kis templom**.

A 19. század azután nagy százada a városnak. Fontos fejlemények változtatják **jobbá**, gazdagabbá az életét, ezekkel a település eljutott **mezővárosi létének a csúcsára**. A gazdaságban az uradalom bár óvatosan, de áttér a kapitalizálódó nagyüzemi termelésre és értékesítésre: gépesítés, újabb major építése (**Imre-major**), szeszfőzde felállítása, bor eladás. Velük együtt képzetesebb tiszteket és tisztviselőket alkalmaznak: **Szentmárton a bencés nagybirtok központja**. A magániparban **2 szárazmalom** és egy **téglagyár** kezdi meg működését. A céhekhez kötve szélesebb körű lesz a kisipari tevékenység, a hentesek egyik másika nagy vágó is. Párhuzamosan - köszönhetően az időközben letelepedő zsidó családoknak is - kiteljesedik a kiskereskedelem, benne a piaccal és a vásárokkal. A század végén **20** szakmában **257 iparos**, az üzletek viszonylag széles skálájában pedig **47 kereskedő** dolgozik. Ez a két réteg nagyjából a környező településeket szolgálja. látja el.

A gazdatársadalom számára (tagjaik létszáma az előbbi rétegekének háromszorosa) történelmi fordulat az **1848-as jobbágyfölszabadítás** és az azt követő birtokrendezés még akkor is, ha ezek némileg felemásan valósulnak meg: a majorság cselédjeinek sorsa nem változott, és bizonyos mértékig még mindig a földesúri földek szorításában maradt a város és a gazdabirtokok **61 %**-a. A változást beárnyékolta a földesúri jogok eltörléséért folyó csatározások is (hegyek dézsmaváltsága, piac, kocsmá jövedelme). A nagyobb és kisebb gazdákat, de az iparosok jó részét és az uradalmat is érzékenyen érintette a szőlők 1885 után föllépő veszedelme, a filoxéra. A kisemberek közül sokan elvesztik ekkor a megélhetésüket, és kénytelenek munkát keresni az urasági pusztákon vagy Amerikában.

A közigazgatásban látványos változás a **mezővárosi cím** eltörlése a század végén, és azt követően a településrészek egyesítése. Sok a fejlemény az iskola- és művelődésügyben is. **1802-ben új iskola** épül, egyetlen termét 1862-ben kettéosztva, ez kéttanítósá válik. A népiskolai törvény nyomán húsz éves huzavonával ugyan, de két lépcsőben megtörténik a kívánatos továbbfejlesztés: **1879**-ben tanítórendi apácák meghívásával **lányiskola** és **óvoda** létesül, **1896**-ban pedig átadják az **új fiúiskolát**. Az **1840**-es években **olvasóegylet** alakul, egy ideig pedig zeneiskola is működik. A század végéig megalakul hat vallásos egyesület.

Az időszakban kétszer is (1839, 1876) fölmerül egy kórház létesítésének a terve, de először a tűzoltóság kapja meg az arra szánt pénzt, másodszer pedig áldozatává válik az iskolaépítés körüli alkudozásoknak. A falu képét módosítják az új épületek: az iskolák, az óvoda, a számtartóház, a főbíróház, a nagyvendéglő, a zsidó imaház, de a malmok és a téglagyár is, sőt ide kell vennünk a monostorba vezető "új csavargó utat" (Kazinczy Ferenc: Pannonhalmi út), és ugyancsak más képet mutat az apátság is a húszas-harmincas években megépült toronnyal és könyvtári szárnyal.

Említsük még meg, hogy **1896**-ban fölavatják a **Millenniumi emlékmű** épületét, és ugyanakkor a vasúti közlekedés megindulásával az állomásét.

A száz esztendő két hadi eseménye közül emlékezetesebb a **francia megszállás 1809**-ben a vele járó sarcolással, fosztogatással, és mert ekkor egy rövid időre - a megye kettéosztása miatt - **itt székel a győri püspök** és itt ülésezett a **megyegyűlés** is. A 20. század két fele két ellentétes félidő lett a nagyközség történetében. Az első a korábbi vonalak rajzolatát követte, persze a korszerűség diktálta korrigálással, amennyire ezt a két világháború engedte; míg a másik az 1948-ban elorzott vívmányok visszaszerzéséért küzdött, és küzd mostanáig, mostoha körülmények közepette.

1945-ig építkeznek tehát az előző gazdasági és társadalmi rend, rendszer. Az eredmények részben nem látványosak, részben gyengítik őket a veszteségek. A megállapítások mögött azt látjuk, hogy a meglévő struktúrák mellett megjelenik a pénzgazdálkodás. (Járási Takarékpénztár), a gazdák bekapcsolódnak a szerződéses termeltetésbe, megalakul a fogyasztási és értékesítési szövetkezet (Hangya), újabb hajtást hoz a középipar, és megjelenik a nagyobb sugarú kereskedelem (szikvízüzem, faanyagtelep, gabonakereskedés). Járási hatáskörrel is bír a csendőrség és utódja, a rendőrség, valamint a pénzügyőrség, a II. világháború időszakában pedig a hadkiegészítő. Ugyanakkor csapás az iparra és a kereskedelemre, hogy 1932-ben Győrbe költözik a Járásbíróság, hiszen ezután kevesebb ember fordul meg a községben.

1929-ben liget létesül a központban, betonjárdát építenek az állomásig, **1935** után - megelőzve a többieket - **villamos árammal látják el a községet**.

Polgári iskolai előkészítő indul a lányiskolában, 1923 után tanonciskola, **1930-ban új elemi iskola**, a tóthegyi kezdi meg működését. A század elején, illetve a két világháború között megjelennek a "Győrszentmárton és Vidéke", valamint a "Szent Márton Népe" című újságok. és 1937-ben nyit a mozi. Újabb nyolc - jórészt vallásos - egyesület bont zászlót, és - összefogva a környék értelmiségét - dicséretes művelődési programmal kaszinó szerveződik. **1938**-ban az aranyvonat ide is elhozza a **Szent Jobbot**, végül **1940**-ben a ligetben fölavatják a **zászlótartó** emelvényt.

A két háború 196 áldozatot követelt a frontokon, a zsidóság elhurcolása pedig a lakosság egyik rétegének a likvidálását jelentette, ugyan ez a kereskedelemben érzékelhető leépüléssel is járt.

1945-ben 143 családnak 450 holdat juttat a földosztás, és a falu belterülete is megszabadul a földesúri földektől, amelyek helyén 280 házhelyet parcellázhatnak.

(Az 1930-ban létrehozott *Újtelep*-pel együtt ez lényegesen megváltoztatta a településszerkezetet.)

A pártállam 40 esztendeje sötét és derengőbb foltjaival átfesti a település arculatát. A legmarkánsabb ecsetvonásnak, a leggorombább húzásnak az tetszik, hogy az államosítás és a szövetkezetesítés leépíti az ipart, a kereskedelmet, az önálló gazdálkodást; miattuk, valamint a *Pannonhalmi járás* megszüntetésével a település szinte teljesen elveszti központi és igazgatási szerepét. Minimálisra csökken az egészségügyi ellátás (3 helyett egy orvos, és megszűnik számos munkahely. Ez okozta, hogy a keresők igen nagy százaléka Győrben talált csak munkát, kialakult az ingázók serege. Emiatt is sok család beköltözött a nagyvárosba, és a helyükre jöttekkel nagymértékű lakosságcsere történt.

Új és alapvetőnek bizonyuló kedvező jelenség viszont, hogy a község a **60-as** évektől alapozni kezdett az izmosodó **idegenforgalomra**, kezdi kiépíteni vendéglátó-rendszerét. Ugyanebben az időben fokozatosan átáll a buszközlekedésre, és az új törekvések jelképeként az elnevezésbeli kettősségek megszüntetésére **1965-ben** fölveszi a **Pannonhalma** nevet.

Amint a község kiheverte az első évtizedek traumáit, és a stabilizációs időszak kedvezőbb, gazdasági-társadalmi viszonyokat hozott, létrejöttek a politika által is szorgalmazott **mezőgazdasági és ipari társulások** a környék termelő üzemeivel, és velük párhuzamosan szerveződtek a közigazgatásbeliek is, mint a társközségi, körzeti oktatási-művelődési, egészségügyi és ipari-kereskedelmi egyesülések. Új lendületet vett a lakásépítés, megsokasodtak a termelő és szolgáltató üzemek-intézmények új épületei. A munkahelyeken nagy létszámú gárdák dolgoztak, ez minőségi különbséget jelentett pl. az alsó és középfokú oktatásban. A lélekszám a település története során először elérte a **négyszázat**. A korszak végére azonban kifulladásra a fejlődési tendenciák, elerőtlenedtek a felépült struktúrák, ezek egy része aztán a rendszerváltozással látványosan össze is omlott.

1996-ban a főapátság millenniumi évfordulója alkalmából II. János Pál pápa is látogatást tett városunkban. Még ebben az évben az UNESCO a világörökség részévé nyilvánította az apátságot és környékét. 2000-ben településünk újra városi rangot kapott, mely a kistérség központjává is vált. Történelmi múltunk és kultúránk értékei iránt érdeklődők városunkban bőséges kínálatra lelnek.